

РЕЦЕНЗИЯ

Мұрат Лаумулин

*ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ бас ғылыми қызметкері,
саяси ғылымдардың докторы
(Астана, Қазақстан)
e-mail: muratlau@mail.ru*

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ БОЙЫНША ТАРИХИ ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Pickett James. Polymaths of Islam: Power and Networks of Knowledge in Central Asia. – Ithaca: Cornell University Press, 2020. XVIII + 301 pp.

Джеймс Пикетт (Питтсбург Университетінің тарих профессоры) өзінің «Ислам Полиматтары кітабын» - «ұзақ он тоғызыншы ғасырда» өмір сүрген Бұхараның Ислам ғалымдарына арнады. Ислам ғалымдары мистиктер мен әкімшілер, төрешілермен мен оккультистер, дәрігерлер мен ақындар болғанын көрсетеді. Ислам ғылымы әлемін жан-жақты түсіну аймақаралық алмасу желілері туралы ойлаудың басқа жолын ашады. Пикетт мемлекеттік шекарадан асып, Еуразияның көп бөлігін қамтыған парсы тілді мәдени саланың ерекшеліктерін ашады. Ол «парсы космополисі» немесе «парсы саласы» деп атайтын жоғары мәдени кешен арқылы Пикетт әртүрлі пәндердің қиылысы саяси мемлекеттер арасында географиялық траекторияларды қалыптастырды деп мәлімдейді. «Ислам Полиматтарында» ол империя дәуіріндегі мешіт пен мемлекеттің жан-жақты, түрлі-түсті және жиі қарама-қайшы портретін салады.

«Ислам» анықтамасы канондар мен мешіттермен байланысты, бірақ бұл кітапта ислам дінін ұстанушылар поэзия, оккультивті ғылымдар және медицинамен айналысқан. Улемалар медреседе сабақ берді, бірақ олар сонымен бірге мемлекеттің әкімшілік функцияларын атқарды, мистикалық бұйрықтарды басқарды және сауда байланыстарын басқарды. Бұхара тар мағынада қазіргі уақытта Өзбекстанда орналасқан мұражай-қала, бірақ бұл кітапта әлеуметтік-мәдени өзгерістердің әлдеқайда кең желісінің орталығы көрсетілген. Сонымен, «ұзын он тоғызыншы ғасыр» – бұл 1789 жылғы Француз Төңкерісінен 1914 жылы Бірінші дүниежүзілік соғыстың басталуына дейінгі кезеңге қағысты Еуропалық Тарихи термин. Бірақ бұл жерде автор одан да ұзақ он тоғызыншы ғасырды – Надир шах Афшар империясының құлауынан бастап 1917 жылы большевиктік төңкеріске дейінгі кезеңді айтқысы келеді. Бұл кезең парсы жоғары мәдени әлемінің даңқы асып тұрған кезін, әрі оның батуы сияқты кезін қамтиды.

Ислам ғалымдары өз қоғамындағы ең ықпалды адамдардың бірілері болды және бұл күш олардың туу құқығына емес, әр-

түрлі білім нысандарына ие болуына сүйенді. Әр түрлі мамандықтар бойынша осы әр түрлі құзіреттіліктер мен тәжірибелерді ұсынудың орнына, бұл кітап оларды жеке тәжірибелер мен пәндер ретінде тұжырымдайды, бірақ тек бір ортада. Сопылар мен ақындарға қарсы ғұламалардың стратификацияланған топтарын елестетудің орнына, автор шариятты таңдамалы орындайтын, сопылықты мойындайтын немесе жағдайға байланысты поэзияны ұнататын жан-жақты дамыған білімпаздардың біртұтас әлеуметтік тобын суреттейді. Исламның бұл полиматтары Орталық Азияда өмір сүрген институционализацияланған жоғары мәдениеттің жалғыз нысанының сақтаушылары болды. Олардың медицинадан бастап құқыққа, эпистографияға дейінгі әртүрлі білім түрлеріне ие болуы оларға айтарлықтай күш беріп, берік отбасылық әулеттердің пайда болуына мүмкіндік берді. Түркі әскери деғдарлары бұл ғалымдарға Мемлекетті басқаруда сенім артты, бірақ ғұламалар білімге негізделген тәуелсіз билік көзіне ие болды, бұл екі деғдарлық топтың арасындағы шиеленісті тудырды және аймақтың тарихына ауыр зардаптар әкелді.

Бұл кітапта айтылған исламтанушылардың көпшілігі Бұхараның қала-мемлекетінің мәдени институттарымен (кейінірек Ресей протектораты астында) байланысты болды. Бұхара олардың білім беру базасы ретінде қызмет етті және сол адамдар қаланы мәңгілік мәдени-діни полюс, түркі-парсы-исламдық жоғары мәдениеттің эпицентрі ретінде аңыздады. Бұл диалектикада ғұламалар бұхара идея ретінде және институт ретінде қалыптасып, қалыптасты. Қаланың кең білім беру жүйесімен қамтамасыз етілген ерекше зияткерлік қабілеттер Бұхараға өзінің саяси шекарасынан тыс аймақаралық білім беру желісінің орталығы болуға мүмкіндік берді. Бұхарада өсірілетін білім түрлерінің нақты жиынтығы көрші аймақтарда

қаншалықты көп болса, Бұхара медресесінде осы аймақтардан келген білім алушылар соғұрлым көп болды. Бұхараның орталық орны ерте заманауи кезеңде қарқын алған, Ресей империясының кеңею дәуірінде жалғасқан және ғасырлар бойы физикалық және мәтіндік мәдени өндіріске негізделген мифологизация жобасының нәтижесі болды.

Бұл кітап осы қиылысатын тақырыптар төңірегінде өрбиді: білім, мәдениет, дін, ислам және заңдардың көмегімен ғалымдар барлық үш саланы өз қолына алған. Көптеген аймақтық зерттеулердегідей, «Орталық Азия» жасанды құрылыс болып табылады және бұл кітапта аналитикалық емес, жалпы мағынада қолданылады. Бұл термин мәнмәтінге байланысты "Еуразия, Ислам әлемі және Түркі-Парсы" сияқты басқалар сияқты жиі айтылады. Осындай кешенді тарихнамамен Орталық Азия Каспий теңізі мен Тянь-Шань таулары арасындағы картада анық емес кеңістікті білдіретін, бірақ бірнеше маңызды ескертпелері бар ыңғайлы құрылым болып табылады. Бұл сонымен қатар, әдетте Орталық Азияның нышаны болып табылатын көшпелі мәдениет көбінесе артта қалады дегенді білдіреді.

Автор XIX ғасырдың басында қала халқы 100 000-нан аз болғанын айтады: бұл аймақтың стандарттары бойынша аз болды, бірақ Стамбул немесе Дели сияқты мұсылман мегаполистерімен салыстырғанда қарапайым. Қалада дамыған діни және білім беру инфрақұрылымы бар, медреселер мен мешіттер әр тоқсанда және күмбездер көкжиекте көтерілген. Жергілікті бұхаралықтар парсы (қазіргі тәжік) және түрік (қазіргі өзбек) тіркесімінде сөйледі, немесе – егер қазіргі сөйлеу кез-келген сілтеме болуы мүмкін болса – екеуінің элементтерін біріктіретін диалект. Алайда, қаланың жетпістен артық базарларында естуге болатын көптеген басқа тілдер оның космополи-

тизмін алға тартады. Орыс көпестері қала көшелерінде Үнді саудагерлерімен сауда жасады, ал казармаларда казактар ирандық зеңбірекшілермен бірге оқ жаудырды. Тұрғындардың басым көпшілігі сунниттік мұсылмандар болды, бірақ олар айтарлықтай еврей, шиит және (XIX ғасырдың аяғында) орыс православие азшылығымен бірге өмір сүрді.

Арабтардың ауылдары әр түрлі көшпенділердің, соның ішінде казактар мен түрікмендердің ордаларымен араласады. Бұхарадан бірнеше шақырым жерде басты Чахар Бакр ғибадатханасы орналасқан, ал одан тыс жерлерде жазира қарапайым инфрақұрылымы бар қалаларды сұйытқан. Көршілес Гиждуванда Тимурдың немересі Ұлықбек салған медреселер болды, ал Пирмаст және Вабкенд сияқты елді мекендер қасиетті орындар ретінде танымал болды. Оңтүстік-батысқа қарай бірнеше күн ғана, Бұхара жазирасының арғында моңғолдар қалпына келтірген, бұқара көлемінің бестен бір бөлігі тұратын Карши тұрды. Бір қызығы, Карши 1868 жылы Ресей басқындығындағы әйгілі Самарқандтан айырмашылығы, осы кітапта сипатталған кезең ішінде Бұхараның тұрақты бақылауында болған бірнеше қалалардың бірі болды. Алайда Самарқанд отаршылдыққа дейінгі кезеңнің көп бөлігінде Бұхараның бақылауында болды және ол бірнеше ғасырлар бойы Тимуридтердің билік орталығы болған Бұхарамен салыстырылатын халық пен инфрақұрылым бойынша қала болды.

Бұхара мәдени орбитасына осы кітапта жиі айтылатын бірнеше субөңірлер кірді. Солтүстік-батыста, қызыл құм шөлі арқылы Хорезмнің жазирасы, өзінің басты қаласы Хиуа атымен танымал қуатты мемлекет болды. Бұхараның оңтүстігінде қазір Солтүстік Ауғанстан орналасқан, бірақ мұнда Хорасан (дәлірек айтқанда, Шығыс Хорасан) деп аталады, өйткені ол тек XIX

ғасырдың екінші жартысында ауған мемлекетінің құрамына кірді. Амудария өзенінің оңтүстігінде бұл аймақта Балх қаласы мәдени тұрғыдан басым болды, ол қазір Мазар-и-Шарифтің көлеңкесінде. Бұхараның шығысында, Самарқанд пен Шахрисабзды айналып өтіп, осы кітапта Кухистан («таулы жер») деп аталатын қазіргі Тәжікстанның таулы аймағы орналасқан. Самарқандтың солтүстік-шығысында он сегізінші ғасырдың ортасынан бастап 1876 жылғы Ресей басқындығына дейін Қоқан қаласы үстемдік еткен құнарлы Ферғана алқабына барар жолда Джизак пен Ташкент қалалары тұр.

Шығыста, Ферғана алқабында, Тянь-Шань тауларының үстінде 1750-1865 жылдар аралығында Қытай Цин империясының құрамына кірген Тарим бассейні, содан кейін 1870 жылдардың аяғынан 1911 жылға дейін (Якуб бектің басқаруындағы мұсылман мемлекеті кезеңін қосқанда). Тарим бассейнінің қалалық жазиралары біршама окшауланған болса да, солтүстігінде көшпелілердің дала жолағына қарағанда Хорезм, Бұхара және Ферғана алқаптарына мәдени тұрғыдан жақын болды.

Автордың айтуынша, Орталық Азия ерте заманауи «ұнтақты империялар» мен жаңа отарлық державалардың қалдықтарымен қоршалған. Соңғыларына келетін болсақ, Ресей империясының шекаралары XVIII ғасырда жақындап, 1886-188 жж. Орталық Азияны толығымен қоршап алды. Қытай – бір уақытта отаршылдықтың құрбаны және отарлаушы – сонымен бірге XVIII ғасырдың ортасында Тарим бассейнін жаулап алып, осы кітаптың бүкіл кезеңінде шығысқа қарай екі қадамда болды. Ауған Дуррани империясы XVIII ғасырдың соңында Хорасанда (Солтүстік-Шығыс Иран) қысқаша нығайтылды, бірақ Кабул билігі Бұхарамен шектесетін аймақтарға әлі де таралды. Сол дәуірдегі басқа да көрнекті державалардың, әсіресе каджарлардың,

османдықтардың және Моғолдардың қалған бөлігінің саясаты (британдықтар 1857 жылы соңғы императорды құлатты) аз сезді.

Екі саяси оқиға осы кітапта талқыланған уақыт кезеңін құрайды: 1747 жылы Надир шах империясының күйреуі және 1917 жылы большевиктік революция (1920 жылы Қызыл Армия шабуылымен Бұхараны қоршап алған). Зерттеуде тараулар хронологиялық емес, тақырыптық түрде ұйымдастырылған. Ғұламалардың әлеуметтік топ ретіндегі керемет сипаттамаларының бірі олардың мемлекеттік шекаралардың өзгеруіне назар аудармай, аумақтар арасында қозғалу қабілеті болды. Ғылыми дегдар түркі ақсүйектеріне тәуелді болды, өйткені ол ғалымдарға қамқорлық пен өмір сүруді қамтамасыз етті. Алайда, көптеген ықтимал демеушілер режимнің өзгеруі кезінде де мемлекеттер арасында еркін жүруге мүмкіндік берді.

Отарлық кезеңге дейін Орталық Азияның тарихы бірін-бірі алмастыратын дала империяларының: скифтер, селжүктер, моңғолдар, Тимуридтер және басқа да көптеген ат күшіне негізделген өркендеген мемлекеттердің ұшу және құлау кезеңдері болды. Көшпелі малшылардың бұл әулеттері жайылымдар мен отырықшы аудандарды қамтитын кең Еуразиялық империяларды басқарды. Ибн Халдун ғасырлар бұрын атап өткендей, бұл әулеттер көбінесе жаңадан енгізілген аумақтардың қалалық мәдениетін қабылдау және ұрпақтарға Сарайға көшу үшін соғысушы жаулап алуды бастады. Түркі-көшпелі дәстүрлер мен қалалық парсы мәдениетін синтездеудің бұл қайталанатын үдерісі аймақты тұтастай қамтитын «Түркі-Парсы» терминінің пайда болуына әкелді. Мұндай биліктің соңғы мысалдары – Шейбанидтер (1500-1599) және олардың ізбасарлары Аштарханидтер (1599-1747), олар Орталық Азияның көп бөлігінде және

одан тыс жерлерде белгілі бір дәрежеде империялық бақылау орната алды.

Түркі-Парсы жаулап алушысы Надиршах Афшар осы үлгіні өзгертуде катализаторлық рөл атқарды. Дәстүрлі атқыштарды атыс қаруын қолданудың жаңа технологиясымен үйлестіретін әскер құрып, Надиршах 1740 жылы Бұхара билеушісі Аштарханидтерді басып озды. Бұл сенімді жеңіс бір ғасырдан кейін Ресейдің әскери үстемдігінің сүйіншісі болды және бөлшектелген қала-мемлекеттер мен егемендіктің күрделі, ішінара қиылысатын нысандары дәуірін бастады. Әдебиеттің көп бөлігі Бұхара, Хиуа және Қокан мемлекеттерін XIX ғасырдың ортасында Ресейдің протектораты болғанға дейін үстем саяси бірліктер деп санайтын «үш хандықтың» өрнегін ұстанады. «Үш хандықтың» бұл өрнегі бәсекелес, мәдени жағынан жақын қала-мемлекеттер, сатрапиялар және Ресейдің жаулап алуына дейінгі кезеңде империялардың өсуіне ұмтылған дәуірді түсінуді қиындатады.

Бұл күрделі геосаяси ортада бұл кітапта жиі кездесетін әулет – 1747 жылдан 1920 жылға дейін Бұхара қаласын басқарған маңғыт әулеті (өзбек тайпасының бір тармағы). Ең алғашқы маңғыттар Аштарханидтердің соңғы ханына қызмет ету кезінде көтеріле бастады, Қаршыда жергілікті тірек болды және көбінесе тақтың артында нақты күш болды. Аштарханидтердің Нәдір шах Афшардың қолынан жеңілуі маңғыттарды нығайтты. Олардың негізін қалаушы Мухаммад Рахим би Афшаридтер әскерінде қызмет етті және соңында соңғы Бұхара билеушісі Шыңғысханның ұрпағын өлтіруге қатысты. Маңғыттардың ертедегі билеушілері Бұхара жазирасынан тыс қала-мемлекеттің шекарасын кеңейтуде белгілі бір жетістіктерге жетті.

Ресейдің жаулап алуына дейінгі соңғы онжылдықтарда маңғыт Бұхара Хорезм, Қокан, Каджар Иран мен Ауғанстандағы

ұқсас мысалдармен қатар, аймақтағы «ерте модернистік мемлекеттің» кеңеюінің соңғы мысалдарының бірі болды. Бұл мемлекеттердің әскери жеңістері ежелгі дала империялары сияқты атқыштарға сүйенді, сонымен бірге олардың алдындағы ұнтақ империялары сияқты жаңа ұнтақ технологияларына сүйенді.

Жартылай автономды қала - мемлекеттердің дәуірі Ресейдің жаулап алуымен және Ауған билеушісі Абд әл-Рахманның (1880-1901) әскери жетістіктерімен аяқталды. Орыс Түркістанында бірнеше қала-мемлекеттердің протектораттар ретінде (Бұхара, Хива және 1876 жылға дейін – Қоқан) сақталғанына «сәттілік» болды, бірақ мемлекеттің табиғаты Ресейдің «қорғауымен» түбегейлі өзгерді. Аумақтық тұтастыққа кепілдік беретін Ресейлік әскерлермен протекторат билеушілері бұрын тәуелсіз немесе кем дегенде жартылай автономды болған аумақтарды бақылауды кеңейтті және қорларды өндіру үшін жаңа технологияларды қолданды. Бұхараның жағдайында бұл Протекторатты басқару Шахрисабз мен Кухистанның («Шығыс Бұхара» болған) үстінен кеңейгенін білдіреді, ал орыс Түркістаны, ең алдымен Самарқанд басып алған аумақтар оның қолынан мәңгіге кетті.

Отарлық кезеңде ғұламалар протектораттың астында тікелей басқарылатын орыс Түркістанында және одан тыс жерлерде болды. Тікелей және жанама басқару арасындағы айырмашылықтар, әсіресе ислам ғалымдарының көзқарасы бойынша өте маңызды болды. Ресей түркі дворяндарын жойды, яғни бақылау динамикасы 1865 жылдан кейін тікелей басқарылатын аумақтарда өзгерді (яғни, Ташкентті жаулап алу және генерал-губернатордың кейінгі құрылуы). Орыстар Түркістанда Қос құқықтық жүйені енгізді, бұл көптеген ғұламалар Кази сияқты лауазымдарды сақтап қалды (1885 жылдан кейін "халық төрешілері" деген ат-

пен болса да), бірақ жергілікті сайлауға өз ұстанымдарын берді. Ғұламалар өзгерістерге бейімделді және отаршылдық жүйе олардың қозғалуына кедергі келтірмеді: және белгілі бір мағынада, мысалы, теміржол салу тіпті жеңілдеді.

Ресей империясының қатысуы түркі әскери деғдарлары үшін жаңа қорларды ашты, олар жаңа діни инфрақұрылымды құруға және парсы әдеби мәдениетін қорғауға қаражат салды. Түркістан ғұламалары мен протектораттары Еділ-Орал аймағының мұсылмандары сияқты Орынбор Рухани жиналысына біріктірілмеді және қақпаны қағып жатқан жаңа әлемнен тыс қалды.

Зерттеулер негізінен Өзбекістан, Ресей, Тәжікстан және Үндістандағы қолжазбалар мұрағаттары мен кітапханаларында жүргізілді. Бірінші тарау Түркі-Парсы исламның тұжырымдамалық талқылауын ұсынады, ұлттық емес, деғдарлық мәдениет туралы ойлануға азық береді. Жұмыста түркі мәдениеті парсы мәдениетімен, ал жоғары парсы мәдениеті өз кезегінде исламмен қалай байланысты екендігі түсіндіріледі. Екінші және үшінші тарауларда Бұхараның исламның қасиетті орталығы ретінде қалыптасу тарихы баяндалады. Отаршылдық кезеңге қарай ислам ғалымдары Бұхараның мифологиялық діни және мәдени беделін құрып, қаланың географиясын қасиетті ислам тарихы мен парсы әдебиетінің нышандарымен қасиетті етті. Үшінші тарауда Бұхара білім беру даралығы қалай дамыды, ол қаладан тыс жерде «кішкентай парсы таптарын» құрды. 7 және 8-тарауларда ғұламалар мен әскери-саяси билік арасындағы қатынастар зерттеледі.

Бұл кітап, Дж.Пикетт атап өткендей, ұлтшылдық, социализм, дінсіздік, исламшылдық және 20-шы ғасырдағы жаңашылдықпен үйлеспейтін мыңжылдық тамыры бар тұрақты мәдени бейненің және оның әртістерінің соңғы тарихи сәті.

Shaikhutdinov M. Between East and West. The Formation of the Moscow State. – Brookline (MA): Academicstudiespress, 2021. – 274 p.

Батыста қазақстандық және Орталық Азия тарихшыларының жұмыстарын жариялауды жалғастыратынын байқау қуантады. "Шығыс пен Батыс арасында: Мәскеу мемлекетінің құрылуы" кітабының авторы М.Е. Шайхутдинов жоғары дәрежелі отандық ғалымдар, саясаттанушылар және мемлекеттік шенеуніктер қатарына жатады (ұзақ жылдар бойы ол ҚР Қауіпсіздік Кеңесі Хатшысының орынбасары болған). Бұл зерттеу Мәскеу державасының пайда болу табиғаты туралы көпжылдық пікірталасқа кіреді. Автор дәстүрлі орыс және кеңестік тарихнамада танымал болған "татар-моңғол қамыты" тұжырымдамасын біржақты қабылдамайды және бұл Алтын Орданың (Жошы Ұлысы) дамуы мен үзінділеуінің нәтижесі деп санайтын ғалымдардың жағындағы ұстанымында. Бірақ автор атап өткен, балама болды – бұл литвалық даму жолы, содан кейін Батыспен бірігу (бағыну). Бірақ бірқатар ерекше геосаяси факторлар, Еуразиядағы әскери-стратегиялық жағдайдың өзгеруі және орыс-Мәскеу ақсүйектерінің қалыптасу ерекшеліктері Мәскеу Ресейін Шығыс траекториясы мен "Орда космополиттік моделі" бойынша қозғалысқа итермеледі.

Morrison Alexander. The Russian Conquest of Central Asia: A Study in Imperial Expansion, 1814–1914. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – XXVI+480 pp.

Профессор Александр Моррисонның (Оксфорд университетінің Нью-колледжі) «Ресей империясының Орта Азияны жаулап алуы: империялық экспансияны зерттеу, 1814-1914») кітабы, Кембридж универ-

ситетінің баспасынан 2020 жылы шыққан, еуропалық империялық экспансияның ең әсерлі және сәтті мысалдарының бірі. Оның нәтижесі жаңа мұсылман субъектілерін тарту, сондай-ақ Ресей империясының аумағына жаңа иеліктерді қосу болды. Оқырман назарына Моррисон жүз жылға созылған Орта Азияны жаулап алудың алғашқы әскери және дипломатиялық тарихының толық сипаттамасын ұсынады. Кітап авторы 1830 жылдары дала шекараларында болған ең алғашқы қақтығыстар және 1900 жылдардың басында болған Памирдің басқындығы туралы айтады. Сондай-ақ, ол Ресейдің Хоканд, Бұхара және Хиуаға қарсы жүргізген соғыстарының барысы мен логистикасын егжей-тегжейлі сипаттайды, Ташкент пен Самарқандты басып алу, түрікмендерді бақылау және Ресей Қытаймен, Парсы елімен және Британ империясымен орнатқан дипломатиялық қатынастар туралы баяндайды. Кітаптың негізіне Ресей, Қазақстан, Өзбекістан, Грузия және Үндістан мұрағаттарынан жиналған деректер алынған, сонымен қатар ғұмырнамалар мен мұсылман хроникалары.

Алғы сөздің басында А. Моррисон Ресей тарихына деген қызығушылық оның бала кезінде Мәскеуде тұрғанына байланысты пайда болғанын, оның әкесі Мәскеудегі Рейтер баспасында журналист болып жұмыс істегенін айтады. Содан кейін Моррисон орыс тілін үйренді. Ол Оксфорд университетінде оқуын Ресей тарихын зерттеуге арнады, бірақ оның негізгі мамандануы оны қызықтырған Оңтүстік Азия тарихы болды. Осыған қарамастан, ол өзінің докторлық диссертациясын Орта Азиядағы Ресей империясының тарихы мен Үндістандағы Британ империясының тарихы арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтары туралы жазды. Моррисон өзінің жұмысы үшін Мәскеу, Санкт-Петербург, Орынбор, Омбы, Алматы, Ташкент, Тбилиси мұрағаттарын-

да ақпарат жинау бойынша үлкен жұмыс атқарды.

Автор атап өткендей, империялық экспансияның негізінде әрқашан да пайда немесе экономикалық себептер болып табылмайды. Мысалы, кеңес тарихшылары Ресейдің Орта Азияны жаулап алуының негізгі себебі ретінде Ресейдің тоқыма өнеркәсібі үшін шикі мақта қажеттілігін атады. Алайда, Моррисонның пікірінше, егер XIX ғасырдың басында Ресейдің шекаралары Орынбор мен Омбы арасындағы шекарадан солтүстікке қарай мыңдаған шақырым созылып жатқанын ескерсек және өткір құрғақшылық нәтижесінде пайда болған мақтаның жетіспеушілігі тек 1860 жылдары орын алса, онда Ресейдің Ташкентке жақын жерде болуы 1830-1850 жж.басқа себептер болды.

Ол кезде Ресей Күнгей Кавказ территориясына ие болған және оны мақта өсіру үшін пайдалануға болатын – бұл мақта өсіру үшін жер табу, Орта Азияны жаулап алудан гөрі арзан әрі оңай жолы болар еді. Ресей үшін мақта тақырыбы тек 1890 жылдары өзекті болды, сондықтан Моррисон Ресейдің Орта Азияны жаулап алуы мен Орта Азияны шикі мақтаның маңызды көзіне айналдыру арасында 30 жылға созылған алшақтық бар деп санайды. Ресми мұрағаттық құжаттарға сәйкес Ресейде Орталық Азияға болашақ жорықтың бюджеті мен логистикасы мәселелері белсенді талқыланды. Бүкіл үдеріс жоғарыдан мұқият бақыланды. Орта Азияны жаулап алудың маңыздылығы – бұл аймақ Ресейдің келесі 130 жылдағы ықпалына өтті. Автордың баса айтуынша, Ресей қазіргі Орталық Азия республикаларымен маңызды саяси және мәдени қатынастарды әлі де сақтайды.

А. Моррисон кітаптың кезеңділігі қандай да бір түрде шартты екенін айтады: ол күндердің симметриясына қол жеткізуге тырысты (1814-1914), сонымен қатар Ресейдің

Наполеонға қарсы соғысының маңыздылығын атап өтуге шешім қабылдады. Себеппсалдарлық қатынастар тізбегі бар, олардың арасында әскери экспедициялар, бекіністер салу, шекараларды ауыстыру және басқалар болды. Жаулап алудың белсенді кезеңінің басында, Моррисонның пікірінше, 1839 жылы Орынбор губернаторы Перовский графы Хиваға сәтсіз қысқы экспедиция ұйымдастырған кезде, оның міндеттерінің бірі Хиуа хандығы тұтқындаған орыстарды азат ету болды.

Тағы бір аспект Ресей империясының керуендері мен аумақтарына жасалған жорықтар болды. Ұзақ уақыт бойы Ресей империясының аумақтық шекара сызығы бұзылды: қазақтар Ресейдің егемендігін мойындамады және өздеріне тиімді болған кезде өздерін патшаның еркін қол астындағылар деп санады. Бұған дейін 1773 жылғы Пугачев көтерілісіне қазақтар, қазақтар, башқұрттар қатысты. Мұның бәрі XIX ғасырдың басында далада болған кез-келген оқиға тұрақсыздық қаупін арттырды, бұл өз кезегінде орыстардың Орта Азиядағы жағдайға деген көзқарасына әсер етті және Ресей империясы бұл аймаққа шыдамдылықпен қарауды тоқтатты. Моррисон үнемі әрекет ететін факторға назар аударады, бұл Наполеонды жеңгеннен кейін Ресей империясы Орта Азияны – тең дәрежеде, заңды серіктес ретінде қарастыра алмайтын империяның беделіне ие болды.

Мұрағаттардан Моррисон Ресей билігі мен қазақ сұлтаны арасында кең хат-хабарларды тапты, ол қаржыландыруға және Хиуаға экспедиция жасау үшін түйелердің жеткілікті санын іздеуге арналды. Экспедицияның 5 мың қатысушысы үшін 10 мың түйені іздеу 18 айға созылды. Экспедициядағы түйелердің рөлі өте маңызды болды, өйткені Орта Азия жағдайында бұл жануарлардың көмегімен қару-жарақ, заттар мен жеуге болатын заттарды аударуға болатын.

Түйелерді күту және оларды тамақтандыру мәселесінде орыстар қазақтар мен түрікмендерге сүйенді. Сонымен қатар, бұл көшпелі тайпалар экспедиция бағыттары өтетін кейбір жерлер туралы және дала мен шөлде су көздері қайда екендігі туралы білімге ие болды. Осыған қарамастан, Перовскийдің жорығы сәтсіз болды, өйткені барлық 10 мың түйе суықтан қайтыс болды. Болашақта Орта Азияға болашақ сапарлардың табиғаты біршама өзгерді: орыстар мейірімді жергілікті ландшафт пен халыққа көбірек сене бастады, бұл оларға азық-түлікпен қамтамасыз етудің мүмкіндігі болды. Жетісу қолайлы климатқа ие болды және 1860 жылдары осы облыстың аумағында орыс қоныстары құрылды. Мұндай қоныстар Сырдария аумағында да құрылғысы келді, бірақ ыстық, қолайсыз климат бұған жол бермеді. Сондықтан қолайлы климат пен жер іздеуде орыстар Ташкентке қарай бет алды. 1850 жылдардың аяғында кейбіреулер Орта Азияны тастап, артқа бұрылуға шақырды: көп ақша кетіп, әскери қауіпсіздікті қамтамасыз ету қиын болды және ешкім бұл жерде отырықшылыққа ұмтылмады. Алайда, орыстар әлі де бедел мәселесін есіне алды және аумақты бергісі келмеді, өйткені олар Шығыс көршілері мен басқа империялық елдердің алдында өздерінің әлсіздігін көрсетуден қорықты.

Зерттеуші ресейліктер басқа елдерді үнемі бақылауға ұмтылғанын және Ресей империясының шекараларында билік ете алатын тұрақсыздыққа қанағаттанбағанын айтады. Сонымен қатар, олар наразылықтың қайнар көзіне айналғанын түсінбеді, ал жергілікті билеуші дегдарларға келтірген жеңілісі оларды аймақтағы заңдылықтан айырды.

Ресей империясының Орта Азияны жаулап алуы парсы тіліндегі дереккөздерде қалай ұсынылды деген сұраққа Моррисон, оны таңқалдырғаны, негізгі сын орыстарға

емес, Ресей империясының қауіп-қатеріне қосылып қарсы шықпағанына, Қоқан билеушілеріне және Орта Азияның жартылай мұсылман қоғамдастығына бағытталған деп жауап береді. Орыстар қысым жасаушылар немесе негізгі зұлымдық ретінде ұсынылған жоқ. Олар «кәпірлер» деп сипатталды, бірақ негізгі сын сыбайлас жемқорлыққа, қабілетсіздікке және Орта Азиядағы мұсылман элитасы арасында ынтымақтастықтың болмауына бағытталған, бұл кейіннен орыстарға тиімді қарсы тұрудың мүмкін еместігіне әкеліп соқтырды.

А. Моррисон, сонымен бірге, орыстар Орталық Азия қалаларымен қарым-қатынаста дипломатиялық тәсілге қызығушылық танытпады және олар үшін түсінікті жалғыз тіл зорлық-зомбылық тілі болды деп санайды. Олар аймақ тұрғындарына теріс көзқараспен қарады, өйткені олардың Кавказ мұсылмандарымен өткен тәжірибесі екіұштылыққа ие болды: орыс әскерінің көптеген генералдары мұсылмандарды қауіпті тақуалар ретінде қабылдады. Алайда, мұндай көзқарас Орта Азия тұрғындары тарапынан өте сирек қарсылық тудырды, дегенмен 1866 және 1868 жылдары Бұхарада діни соғысқа қозғалыстар байқалды. Шындығында, Орта Азия тұрғындары тарапынан ерекше қарсылық болған жоқ.

Пағша кезеңінің тарихы туралы әдебиетте Орта Азияны «жаулап алу» деп сипатталады, тек 1930 жылдары біз Орта Азияның Ресейге ерікті түрде қосылуы туралы айтып отырмыз. Бұл терминология не болып жатқанын толық сипаттамайды, жаулап алудың барлық оқиғалары бейбіт болған жоқ. Бірақ Бұларға Памирдің басқындығын жатқызуға болады, өйткені жергілікті тұрғындар үшін орыстардың болуы бұхаралықтар мен ауғандықтардың билігіне қарағанда анағұрлым қолайлы болды.

Әрі қарай, ғалым империялық елдер жүргізген барлық жаулап алулар кезінде

орын алған қолжазбаларды жинау және көне жазбаларды жинақтау сияқты құбылыс туралы айтады. Шығыстанушы Александр Людвигович Кун Орта Азия көне жазбаларын жинауға кірісті, ол Орталық Азияға жорықтың көптеген басқа қатысушылары сияқты, орыс емес еді. Ол жинаған материалдар Ресейге жіберілді, бірақ оларды 60 жыл бойы ешкім қызықтырмады. Бұл материалдар кенагас әулеті, Шахрисабз, Китаб, Хива және басқалары туралы ақпаратты қамтыды. Олардың арасында Шығыс поэзиясы мен мұсылман шежірелері де болды.

Көне жазбаларды жинаудың негізгі себебі – орыстарға Орта Азияда басқаруды қалай жүзеге асыру керектігін түсіну қажет болды. Алайда, барлық құжаттар Ресейге жеткізілгеннен кейін, бүкіл жинақтама мұражай сөрелерінде шаң жинауға қалды. Кейінірек кеңестік кезеңде мұрағат жинағының көп бөлігі Ташкентке жіберілді.

Қорытындылай келе, А. Моррисон өзі жазған кітапты қабылдау қиын болуы мүмкін дейді. Ол Ресейдің Орталық Азияны жаулап алу тарихын таба алатын ең егжей-тегжейлі дереккөздердің көмегімен айтуға тырысты. Бірақ кітапты оқығаннан кейін бірқатар сарапшылар пікір таластырғысы келуі мүмкін. Кітапта Ресейдің Орта Азияны жаулап алуы туралы ғана емес, сонымен бірге Орта Азияның орыс мәдениетіне, әдебиетіне, музыкасына, өнеріне және т. б. әсері туралы ақпарат бар.

Khalid Adeeb. Central Asia: A New History from the Imperial Conquests to the Present. – Princeton: Princeton University Press, 2021. – 576 p.

Адиб Халидтің (Азия және тарихи зерттеулер профессоры, Карлтон колледжі) «Орталық Азияның империялық жаулап алудан қазіргі уақытқа дейінгі жаңа тарихы» кітабы аймақты екі империяның орыс және Қытай Түркістанына, содан кейін коммунистік

КСРО мен ҚХР арасында бөлуіне арналған. Автор өз жұмысында Шыңжаң бүкіл аймақтың ажырамас бөлігі екенін көрсетуге ниетті. Бірқатар себептерге байланысты автор татар мен башқұрт мекендеген және Орталық Азияның дала аймағына іргелес жатқан аумақтарды түркітілдес Түркістанға жатқызбайды. Дәл осындай себептермен ол Моңғолия мен Тибетті жоққа шығарады.

Автор Ресей империясын динамикалық жаулап алушы держава деп атайды, онда этникалық орыстар ерекше артықшылықтарға ие болмады, ал жергілікті дегдарлар этникалық адалдықты емес, әулетті сақтау қағидаты бойынша жалпы империяға қосылды. Ресейдің аймақта болуы, зерттеуші атап өткендей, Қытай темір жолдарын пайдалану арқылы Шыңжаңдағы қытай өнімдерінің экономикалық кеңеюіне ықпал етті.

Urbansky Sören. Beyond the Steppe Frontier: A History of the Sino-Russian Border. – Princeton: Princeton University Press, 2022. – 392 p.

С. Урбанский (Германия Тарихи университеті, Вашингтон) екі жыл аралығында «Дала шекарасынан тыс: Қытай-Ресей шекарасының тарихы» монографиясын жариялады. Автор Қытай-Ресей шекарасының қалыптасуын ерекше тарихи құбылыс деп санайды, ол тек екі держава мен империя арасында ғана емес, сонымен бірге өркениеттер – еуропалық және азиялық арасында да бөлінді. Орталық Азияда алдымен Ресей мен Цин империяларының мүдделері, кейінірек Кеңес Одағы мен ҚХР (және қандай да бір себептермен, Жапония) мүдделері қақтығысты. Бұл аймақ бастапқыда екі Социалистік державаның достығы мен Әскери-стратегиялық одағының негізін қалады, содан кейін жанжал мен өзара бәсекелестік пен жеккөрушіліктің алмасына айналды.

Автор өзінің зерттеуін Азиядағы орыс экспансиясының негізгі құралы ретінде қа-

зак экспансиясының тарихынан бастайды. Ол теміржолдардың рөліне және Ресейдің табиғи қорларын (алтын кен орындары) іздеуге ерекше назар аударады. 1917 жылы Ресейде антикапиталистік революция болған кезде, жас Қытай Республикасы Петроградтан КШТЖ талап етті, бірақ 1920 жылға қарай антиимпериалистік күрес бағытын жариялаған кеңестік Ресей стратегиялық теміржол желісін бақылауды өзіне қалдыратыны белгілі болды. С.Урбанский өз жұмысында негізінен Забайкалье, Моңғолия және Манчжурия аймақтарына назар аударса да, ол Орта Азиядағы кеңес-қытай шекарасының өзекті мәселелеріне қатысты.

Kreutzmann Hermann. Hunza Matters: Bordering and Ordering between ancient and new Silk Roads. – Wiesbaden: Harrassowitz, 2020. - 570 pp.

Г.Кройцманнның «Хунза мәселелері: ежелгі және жаңа Жібек жолдары арасындағы шектеуі мен реттеуі» кітабы Ішкі Азия¹ трилогиясының аяқталуы болып табылады. Хунза алқабы мен көршілес Нагар Каракорума аймағына жатады. Автор 1974 жылы осы елге біріктірілген Пәкістанның солтүстік бөлігін, 1978 жылы әйгілі тас жол салынғаннан кейін, Қытайдың Болашақ «Бір белдеу, бір жол» жобасының және Қытай-Пәкістан экономикалық дәлізінің негізі ретінде қарастырады. Кітапта төрт бағыт қарастырылған: жолдар мен инфрақұрылым, экология және қорлар, негізгі геосаяси ойыншылар және олардың әсер ету салалары, тарихи және саяси мифтердің қалыптасуы. Автор Британдық Үндістан дәуіріндегі батыл Тарихи параллельдерге және XIX ғасырдағы «Үлкен ойынға» жүгінеді. Кезінде Британияның соңына дейін жеткізе алмаған

¹ Kreutzmann H. Volume 1: Pamirian Crossroads: Kirghiz and Wakhi of High Asia, 2015; Volume 2: Wakhan Quadrangle: Exploring and Espionage during and after the Great Game, 2017.

нәрсені (Қытайға экономикалық дәліз салу) XXI ғасырда ҚХР мен Пәкістан құрады. Кітап энциклопедиялық сипатта (тарихи тұрғыдан) және 1880 жылдардағы суреттемелер мен фотосуреттерге бай.

Carmack Roberto J. Kazakhstan in World War II: Mobilization and Ethnicity in the Soviet Empire. – Kansas-City: University Press of Kansas, 2019. – IX+272 pp.

Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі қазақ халқының тағдырына арналған ауқымды еңбек алғаш рет ТМД-дан тыс жерлерде жарияланды. Әңгіме Роберто Кармактың (АҚШ) «Екінші дүниежүзілік соғыстағы Қазақстан: Кеңес империясы этностарының жұмылдырылуы» кітабы туралы болып отыр. Автор негізінен Қазақстанның мемлекеттік мұрағаттарында, сондай-ақ Мәскеуде сақтаулы кеңестік құжаттарға сүйенді. Автор кеңес шенеуніктерінің қазақ халқын қалай қабылдағанын және Орта Азия халықтарын майданға және тыл жұмыстарына жұмылдыру кезінде не болып жатқанын түсінуді мақсат етіп қойды. Зерттеуші өзінің ішкі хат-хабарларында партиялық-мемлекеттік органдар қазақ халқының иығына түсетін ауырпалықтар туралы жиі ашық айтқандарын анықтады. Мәскеу мен Қазақ КСР-інің кеңес басшылары Қызыл Әскердің кейбір командирлері республикадан жаңадан шақырылушыларға нашар қарайтынын, қазақ ауылы азық-түліктің тапшылығынан зардап шегетінін тікелей көрсеткен.

Кейбір командирлер қазақтарды және басқа орыс емес сарбаздарды ең ауыр жұмыстарды орындауға мәжбүр етті, мысалы, орқазу. Ол кезде қазақ қоғамында әлі де күшті жіктелу сақталған. Бөлім желісі кәсіби, таптық, тіпті мәдени деңгейде өтті. 1941 жылы кейбір қазақтар қалаларда тұрып, орыс тілінде еркін сөйлеп, зауыттарда не мемлекеттік мекемелерде жұмыс істеді. Бірақ едәуір бөлігі әлі де ауылдық жерлерде тұрды, онда

адамдар қазақ тілінде сөйлесті. Тарихи жаракатына (ұжымдастыру және тазалау кезіндегі аштыққа) қарамастан, қазақтардың көпшілігі майданда жанқиярлықпен шайқасты, тылда тынымсыз еңбек етті. 400 000-нан астам қазақ Қызыл Әскерге кірді және сол соғыстың әрбір ірі шайқасына қатысушылардың арасында қазақ есімдері болды.

КСРО соғыста жеңіске жетті, өйткені Кеңес үкіметі тұрақты және экономикалық тұрғыдан мықты артқы жағын сақтай алды. Қазақстан елдің осындай қуатты тіректерінің бірі болды. Мұнда КСРО-ның батыс аймақтарынан көшірілген миллионнан астам кеңес азаматтары шығарылды, соның ішінде мәжбүрлеп жер аударылды.

Болашақ жеңіске қазақ жұмысшылары үлкен үлес қосты. Олардың көпшілігі майдан маңындағы аймақтар үшін азық-түлік өндіретін колхозшылар болды, мыңдаған адамдар шахталарда, зауыттарда немесе мұнай объектілерінде жұмыс істеді. Бұл кәсіпорындарда республиканың еңбеккерлері тауға майданға қажетті барлық қорларын берді. Майданға халықтың 25% - ға жуығы жұмылдырылды. Ұлы Отан соғысы майдандарында көрсеткен ерлігі үшін 96 638 Қазақ КСРО жауынгерлік ордендері мен медальдарымен марапатталды. Олардың 98-і Кеңес Одағының Батыры атағына ие болды. Ұлы Отан соғысы жылдарында Қазақстанда барлығы 12 атқыштар, төрт атты әскер дивизиясы, жеті бригада және 50 полк құрылды.

Көшірілгендердің көпшілігі славяндар мен еврейлер болды, ал жер аударылғандар негізінен кеңестік немістер немесе Солтүстік Кавказдан келген келімсектер болды. Жергілікті билік келушілерді колхоздарда, зауыттарда және басқа кәсіпорындарда жұмыс істеуге жіберді. Кеңестік үгіт-насихаттық мәлімдемелерге қарамастан, жаңадан келгендер мен жергілікті халық арасында айтарлықтай шиеленіс болды. Адамдар

тамақ пен басқа қорлар үшін бәсекелесуге мәжбүр болды, ал Кеңес өкіметі кейде жер аударылғандарды кемсітуге шақырды. Бірақ әр түрлі ұлт өкілдері көбінесе ортақ тіл тауып, бірге жұмыс істей алды. Қазақстандық фермерлер жер аударылғандарды жиі жақсы қарсы алды. Көптеген қазақтар майданға кеткенін ұмытпау керек, сондықтан жер аударылған адамдар үлкен көмек болды. Атап айтқанда, немістер мен қарашайлар жақсы жұмысшылар ретінде танымал болды.

Автор «Барлығы майдан үшін, барлығы жеңіс үшін» – дәл осындай ұранмен Қазақстан зауыттарында майданның мұқтажықтары үшін әрбір 10 оқтың тоғызы құйылғанын ерекше атап өтеді. Қазақ халқының соғыс кезіндегі, тіпті оған дейінгі қайғы-қасіреті авторды қатты таңғалдырды. Халық арасында аштық пен ауыр аурулар тіпті ауылдарда ғана емес, қалаларда да кең таралған. Бұл азаптар Қазақстанның әскери тәжірибесінің маңызды аспектісі болды.

The Conflict in South Kyrgyzstan Ten Years on: Perspectives, Consequences, Actions. Translated and edited by Aksana Ismailbekova and Philipp Lottholz. - Washington, D.C.: The George Washington University, Central Asia Program, 2020. – 42 p.

Бұл кішігірім зерттеу тарихқа тиесілі оқиғаларға арналған, бірақ оларды қайталауға кепілдік жоқ. Сөз 2010 жылы Ош облысындағы қырғыздың екінші президенті Қ.Бакиев құлатылғаннан кейінгі қанды қақтығыстар туралы болып отыр, ол өз тарапынан 2005 жылы А. Ақаевқа қарсы мемлекеттік төңкеріс нәтижесінде билікке келді. Зерттеу авторлары қалыптасқан дәстүрді жалғастыра отырып, қақтығыстардың себебі К.Бакиевтің тұсында қалыптасқан сыбайлас жемқорлық жүйесіне наразылық болды деген көзқарасты ұстанады. ОШ аймағында, ол этникалық факторға байланысты

болды. Алайда, кейбір фактілерге сүйенсек, өзбек қауымдастығы мен өзбек бизнесі баки режимімен бірге өмір сүрудің белгілі бір түрін тапты (сыбайлас жемқорлық түрінде). Сондықтан ол құлағаннан кейін осы ортада жаңа қырғыз билігіне қатысты қорқыныш пайда болып, өз ізашарларының барлық қаржы көздері мен экономикалық артықшылықтарын басып алуға ұмтылысын көрсетті. Авторлардың пікірінше, мұнда олар терең тарихи және этникалық тамыры бар «сөзсіз құрылымдық зорлық-зомбылық» құбылысына тап болады.

Lisack Lucille. Musique contemporaine en Ouzbékistan: Politique, identités et globalisation. – Paris: Editions Petra, 2019. – XVI+295 pp.

Француз музыкатанушы зерттеушісі Люсиль Лизак (Нантер университеті) өз кітабында Өзбекстандағы заманауи музыканың қалыптасу тарихын саясат, бірегейлік және жаһандану сияқты факторлардың осы үдеріске әсері тұрғысынан қарастырады. Оның пікірінше, бұл үдеріс елдің музыкалық мәдениетін қалыптастырған түрлі әсерлерді көрсетті. Бұл Орта Шығыс музыкасына өте ұқсас және күрделі ырғақ пен метрмен сипатталады. Елдегі музыканың ұзақ тарихы мен музыкалық стильдердің алуан түрлілігіне байланысты Өзбекістан көбінесе Орталық Азиядағы ең музыкалық әр түрлі елдердің бірі болып саналады.

Қазіргі Өзбекістан музыкасы өте ұзақ және бай тарихқа ие. Шашмаком – 16 ғасырдың аяғында Бұхара мен Самарқанд қалаларында пайда болған Орта Азиялық классикалық музыкалық стиль. Классикалық парсы дәстүрлі музыкасына ұқсас әр түрлі музыкалық режимдерде алты бөлімнен тұратын музыка құрылымына жатады. Сопылық поэзия да бар, оның дәстүрлерінде музыканы үзу, әдетте төмен регистр бастап, бастапқы тонға дейін тынышталғанға дейін біртіндеп шарықтау шегіне жетеді.

Түркістан XIX ғасырда Ресей империясының бір бөлігіне айналғаннан кейін аймақтағы халық әуендерін жазуға алғашқы талпыныстар жасалды. Орыс музыканттары өлкеге нота жазуын енгізу арқылы бұл әуендердің сақталуына ықпал етті. 1950 жылдары өзбек халық музыкасы аз танымал болды және бұл жанрды радиостанцияларда көрсетуге бейресми түрде тыйым салынды. Бірақ тыйым салынғанына қарамастан, халық музыкалық топтары өз музыкаларын өз жолымен орындауды және оны жеке таратуды жалғастырды. Өзбекістан КСРО-дан тәуелсіздік алғаннан кейін, 1990 жылдардың басында дәстүрлі өзбек музыкасына деген қоғамдық қызығушылық қайта жанданды. Бүгінде өзбек теле-және радиостанциялары дәстүрлі музыканы жиі ойнайды.

Өзбекістанда еуропалық классикалық музыкалық идиоманың көптеген танымал композиторлары мен орындаушылары дүниеге келді, әйгілі симфониялық оркестрлер, фестивальдар мен заманауи музыка ансамбльдері бар. 1936 жылы Ташкентте құрылған Өзбекістан Мемлекеттік консерваториясы музыканттардың кәсіби дайындығына арналған жетекші ұлттық жоғары оқу орны болып табылады. Танымал музыканың көптеген түрлері, соның ішінде халықтық (халықтық стильдендірілген) музыка, поп және рок музыкасы 1990-шы жылдардың басынан бастап Өзбекістанда өркендеді.

Өзбек поп-музыкасы жақсы дамыған және поп-музыкалық БАҚ-та және әртүрлі радиостанцияларда танымал. Рэп музыкасы өзбек жастары арасында танымал болды. Рэперлер 2000 жылдары жастар арасында өте танымал болды. Алайда Өзбекістан Үкіметі рэп-ті цензураға ұшыратты. Ол рэп музыкасын цензуралау үшін арнайы орган құрды, өйткені ол музыканың бұл түрі өзбек музыкалық мәдениетіне сәйкес келмейді деп санады.